

ken diğer bir grup kardeşi Ali b. Muhammed'e, ondan da oğlu Hasan'a intikal ettiğini ve İbnü'l-Hanefiyye'nin evlâdından başkasının imam olamayacağını ileri sürmüştür. İmâmetin ve Ebû Hâşim'in ruhunun Abdullah b. Amr b. Harb el-Kindî'ye geçtiğini kabul eden Harbiyye adlı grup içinde bazıları benimsedikleri imâmın yalancılık ve hıyanetini tesbit edince ondan vazgeçip Abdullah b. Muâviye'yi imam kabul ettiler. Tenâsühe inanan ve Allah'ın imamlarda tecelli etmiş bir nur olduğunu kabul edip Cenâhiyye diye de anılan bu grup ilâhî ruhun tenâsüh yoluyla imamlara geçtiğini, Abdullah b. Muâviye'nin hem nebî hem ilâh olduğunu ve gaybı bildiğini söyleyerek kendisine ibadet etmiştir (Sa'd b. Abdullah el-Kummî, s. 39; Şehristânî, I, 151-152). Abdullah b. Muâviye'nin Horasan'da ölümü üzerine (129/747) mensuplarından bir kısmı onun ölmediğini, geri döneceğini, diğerleri de öldüğünü, ruhunun hiçbir dinî yükümlülüğü kabul etmeyen, her şeyi mubah sayan ve Hârisiyye diye anılan grubun başı olan İshak b. Zeyd el-Hâris el-Ensârî'ye geçtiğini ileri sürmüştür. İmâmetin Ebû Hâşim'den Beyân b. Sem'ân et-Temîmî'ye intikal ettiğini ileri süren bir gruba da Beyâniyye denilmiştir (bk. BEYÂN b. SEM'ÂN).

Kerbiyye. Keribiyye ve Küreybiyye diye de anılan, ancak Kummî ve Nevbahtî gibi ilk dönem Şîî fırka tarihçilerine göre (*el-Makâlât ve'l-fırak*, s. 27; *Fırakü's-Şî'a*, s. 25) Kerbiyye olarak bilinen ve Ebû Kerbed-Darîr adlı şahsa bağlı olan bu fırkaya göre Muhammed b. Hanefiyye ölmemiştir. O, Medine'nin batısındaki Radva dağında yaşamakta, yanındaki bir aslan ve kaplan tarafından korunmakta, sabah akşam yiyeceği kendisine ulaştırılmaktadır. Bu durum Allah'ın takdir ettiği zamana kadar devam edecek, vakti geldiğinde mehdî olarak ortaya çıkıp hâkimiyetini kuracaktır. Bu düşünce Küseyyir ve Seyyid el-Himyârî'nin şiirlerinde de işlenmektedir (Sa'd b. Abdullah el-Kummî, s. 28-29; Eş'arî, s. 19). Medine'de bulunan ve kendisinin imam ve peygamber, İbnü'l-Hanefiyye'nin de ilâh olduğunu iddia eden ibâhî düşünceye sahip Hamza b. Umâre el-Berberî de bu gruba mensuptur.

Rizâmîyye. Rizâm b. Rezm'e mensup olmakla birlikte Râvendîyye bünyesinde mütalaa edilen ve Ebû Müslim-i Horasânî'ye sevgi ve bağlılık konusunda aşırılık gösteren bu gruba göre imâmet Ali b. Ebû Tâlib'den Muhammed b. Hanefiyye, Ebû Hâşim, Ali b. Abdullah, Muhammed b. Ali, Ebû Müslim'in adına faaliyet gös-

terdiği İbrâhim b. Muhammed ve daha sonra Ebû Müslim'e, bir başka rivayete göre ise önce Seffâh'a, ardından Ebû Müslim'e geçmiştir. Horasan'da ortaya çıkan ve Ebû Müslim ile sıkı bağlantısı bulunan bu fırkanın mensupları onun imâmette hak sahibi olduğunu, Allah'ın ruhunun kendisine hulûl ettiğini ve ruhların tenâsühünü iddia etmişlerdir. Ebû Müslim-i Horasânî'nin ölmediğini ileri süren Ebû Müslimiyye ile özdeşleşen bu fırka daha sonra ortaya çıkan, dini imâmı bilmek ve emaneti yerine getirmek suretiyle kemale ermek diye anlayan, kemale erildiğinde ise yükümlülüklerin ortadan kalkacağını söyleyen Horasan ve Mâverâünnehir bölgeleri Mukannaiyye ve Mübeyyiza gruplarının kaynağını teşkil etmiştir.

Emevîler devrinde çeşitli fırkalarıyla Şîa'nın aşırı bir kolunu oluşturan Keysânîyye'deki mehdî, gaybet, hulûl ve tenâsüh gibi anlayışların Irak mevâlisinde görülen Ârâmî-hıristiyan tesiriyle İran'daki bazı eski inanışların uzantıları olduğu belirtilmiştir (Watt, s. 53-56). Mezhep II. (VIII.) yüzyılın ortalarından itibaren süratle kaybolmaya başlamış, III. (IX.) yüzyıl başlarında varlığını sürdüren herhangi bir grubu kalmamıştır. İmâmete dair bazı görüşleriyle bedâ' ve rec'at konusundaki düşünceleri bir kısım düzenlemelerle İmâmîyye tarafından benimsenmiş, diğer fikirleri ve doktrinleri de İmâmî çizgide bulduklarını iddia eden gâli fırkalara intikal etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Nâsî el-Ekber, *Mesâ'ilü'l-İmâme* (nşr. J. van Ess), Beyrut 1971, s. 24-41; Sa'd b. Abdullah el-Kummî, *el-Makâlât ve'l-fırak* (nşr. M. Cevâd Meşkûr), Tahran 1963, s. 21-23, 25-46, 48-50, 60, 64-70; Nevbahtî, *Fırakü's-Şî'a*, s. 20-37, 41-47; Eş'arî, *Makâlât* (Ritter), s. 18-23; Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, *Mefâtihu'l-ülûm* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Beyrut 1409/1989, s. 49; Bağdâdî, *el-Farq* (Abdülhamîd), s. 38-53; İbn Hazm, *el-Faşl* (Umeyre), V, 35-36, 40, 41, 43; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 147-154; Neşvân el-Himyârî, *el-Hürû'l-în* (nşr. Kemâl Mustafa), Kahire 1367/1948, s. 157-161; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXII, 81-82; Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*, Kahire 1977, II, 46-81; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalî), Ankara 1981, s. 53-56; B. Lewis, "Hâşimîyya", *EP* (İng.), III, 265; A. A. Dickson, "Kaysân", a.e., IV, 836; W. Madelung, "Kaysânîyya", a.e., IV, 836-838; a.mlf., "Kuraybiyya", a.e., V, 433-434; E. Kohlberg, "al-Râwandîyya", a.e., VIII, 461-462; Vedâd el-Kâdî, "el-Keysânîyye", *Meusû'atü'l-hadâreti'l-İslamiyye*, Amman 1989, s. 178-184; Mustafa Öz, "Gâliyye", *DİA*, XIII, 335-336.

MUSTAFA ÖZ

KEYYÂLİYYE

(الكَيَّالِيَّة)

Allah'ın

insanı Ahmed isminin şekline uygun olarak yarattığını ve kendisinin "kâim" olduğunu ileri süren Ahmed b. Keyyâl'e (III./IX. yüzyıl)

bağlı aşırı Şîî bir grup

(bk. GÂLİYYE).

KEYYÂLİYYE

(الكَيَّالِيَّة)

Rifâiyye tarikatının İsmâil er-Rifâî'ye (ö. 656/1258)

nisbet edilen bir kolu

(bk. RIFÂİYYE).

KEZZÂB

(bk. KİZB).

KIBLE

(القِبْلَة)

Başta namaz olmak üzere bazı ibadet ve davranışlarda yönelinen taraf, Kâbe.

Sözlükte "yön, yönelinen cihet veya şey" anlamına gelen **kible** terim olarak müslümanların namazda yönelmeleri gereken istikameti, Kâbe'yi ifade eder. Kâbe'ye yönelmek ayrıca ezan, ikâmet (kâmet), cenazenin defni, hayvan kesimi, dua gibi hususlarda da söz konusudur.

İslâm'dan Önceki Dinlerde Kible. Gerçek semâvî dinlerde gerekse diğer dinlerde inananların özellikle bazı bedenî ibadetleri yerine getirirken belli bir istikamete doğru yönelmeleri gerekli görülmüştür. Kutsala doğru olan bu yöneliş, bütün ferdî ve içtimaî alanları kapsamasına rağmen bir varlığı kendisinin başka bir gerçeklikle ilişkilendirmeyi hedeflediğinden bütün hakikatlerin bir araya geleceği bir merkez meydana getirir. Kutsalla bir şekilde irtibatlandırılan yer veya yönler insanlar tarafından seçilmiştir, sadece keşfedilmiştir. Çünkü kutsal mekânlar ilâhî bir işaretle belirlenmiştir. Nitekim Kâbe'nin yeri Hz. İbrâhim'e Allah tarafından gösterilmiş (el-Hac 22/26), Kudüs'teki mâbedin yeri de Dâvûd'a Tanrı tarafından melek aracılığıyla bildirilmiştir (II. Samuel, 24/16-25). Ayrıca hemen bütün dinlerde kutsal kabul edilerek iba-

det anında kendilerine yönelinen bu tür mekânlarda mâbedler yapılmak suretiyle kutsallıkları teyit edilmiştir. Öte yandan bu mekânların doğu-batı, kuzey-güney gibi ana yönlerle ilişkileri bulunduğu gibi dünyanın her yerinden insanların buraya yönelmeleri sebebiyle bizzat kendileri de bir yön oluşturmuştur.

Mayalar ibadetlerinde güneşe doğru yönelirlerdi. Sâbiiler, Işık kralının ve Işık âleminin mekânı olduğuna ve nurla kaplı bulunduğu inandıkları için diğer ibadetlerinde olduğu gibi namazlarında da kuzeye dönmektedirler. Maniheistler de kâinatın en yüksek ve gök kubbenin orta kısmı kabul ettikleri için ibadetlerinde Kuzey kutbuna yönelmişlerdir. Harrânîler'in ise Güney kutbuna yöneldikleri bilinmektedir. Hinduizm'de tanrılara nisbet edilen özel mekânlar ve coğrafi yönler yüklenilen mitolojik anlamlar sebebiyle tapınaklar farklı istikametlere doğru inşa edilmiştir. Ancak bir Hindu sabah kalktığında güneşe doğru eğilir ve yüzünü doğuya çevirerek sabah ibadetini yapar.

Yahudilik'te ibadetler Kudüs'e dönülerek yapılmakta olup bu yön "mizra" (doğu yönü) olarak adlandırılmaktadır. Kudüs'ün Dâvûd tarafından Yebûsiler'den alınışından sonra Rab Yahova, Dâvûd'a mâbedi inşa edeceği yeri melek aracılığıyla bildirmiş (II. Samuel, 24/16-25), oğlu Süleyman tarafından milâttan önce yaklaşık 950'lerde şetiya taşı üzerine mâbedin inşa edilmesinden itibaren Kudüs Yahudiliğin dinî merkezi haline gelmiştir (I. Krallar, 8/28-49). Süleyman döneminde başlayan bu uygulamaya Daniel'in kitabında da rastlanmaktadır. Onun Bâbil sürgününde dahi odasının pencerelerini Kudüs'e doğru açtığı ve önceleri yaptığı gibi günde üç defa diz çökerek Tanrı'nın huzurunda dua edip şükrettiği kaydedilmektedir (Daniel, 6/10). Kudüs'ü işgal eden Romalılar'ın mâbedi yıkmasından, hatta başka milletlerin Kudüs'ü ele geçirmesinden ve yahudilerin dünyanın değişik bölgelerine sürgün edilerek dağılmasından sonra da bütün dönemlerde Kudüs onların ibadet ederken yöneldikleri dinî bir merkez olma özelliğini korumuştur.

Kudüs Mâbedi'nin yıkılışından sonra dünyanın farklı bölgelerindeki sinagoglar (beyt ha-kneset) önceleri giriş kısımları, sonradan kibleleri Kudüs'e gelecek şekilde inşa edilmiştir. Sinagoglarda rulo halindeki el yazması Tevrat tomarlarının muhafaza edildiği, Aron ha-kodeş adı ve-

riken ve camilerdeki mihraba benzeyen özel bölümler de Kudüs'e yönelik yapılmıştır. Yahudiler sinagoglarda olduğu gibi evlerinde de ibadet ederken Kudüs'e doğru yönelmektedirler.

Diğer Sâmi milletler gibi İbrânîler'in temel yönünü tesbitte güneşin doğuşu belirleyici bir rol oynamış, günlük hayatlarında da doğu yönü onlar için önemli olmuştur. Ahd-i Atik'te bu yöne "mizrah" (Yeşu, 4/19), "mizrah şemeş" (gün doğusu) (Sayılar, 21/11; Hâkimler, 11/18) veya sadece moşa (yükselmek) (Mezmurlar, 75/6) şeklinde atıflarda bulunulmuştur. Diğer yönler de tanımlarını doğuya nisbetle almışlardır. Buna göre batı "arka" (Yoel, 2/20), kuzey "sol" (Tekvîn, 14/15) ve güney de "sağ" (I. Samuel, 23/24) olarak nitelendirilmiştir. Kuzey yönü daha çok mitolojik temalarla ilişkilendirilmiştir (Yeremya, 4/6; Yoel, 2/20). Güneşin doğuş yönü "ön" olarak kabul edilmiş, Kudüs Mâbedi'nin doğu kapısı, güneş ışıkları ilkbaharda ve gündönümünde mâbedin iç mekânlarına girecek şekilde yapılmıştır. Nitekim Hezekiel'in rüyelerinde bu kapıdan "doğuya bakan kapı" ifadesiyle bahsedilmektedir (Hezekiel, 43/1-5).

Hıristiyanlar ibadetlerini doğuya yönelerek yapmaktadırlar. Çünkü İsa Mesîh doğuda, Beytlehem'de doğmuş (Matta, 2/1), onun doğumu üzerine müneccimler doğudan gelmişler, doğumuna işaret eden yıldızları da doğuda görmüşlerdir (Matta, 2/1-2). Matta İncili'nde İsa'nın tekrar gelişinin de doğudan olacağına işaret edilmektedir (Matta, 24/27). Bizans İmparatorluğu döneminde Kudüs hıristiyanların eline geçmesine ve onlara göre de kutsal sayılmasına rağmen ilk Kıptî ve Doğu kiliseleriyle daha sonraki dönemlerde Batı kiliseleri doğuya dönük olarak yapılmıştır. Süryânî mimarisinde de bütün kiliseler İsa'nın doğudan geri döneceği inancı gereği bu yöne doğru inşa edilmiş, mezbahın orta bölümünde "kudş-kudşin" olarak adlandırılan niş şeklindeki kısım da İsa'ya taç olarak süslenmiştir.

Beytlehem'de inşa edilen Doğu Kilisesi doğuda bulunduğundan kilise binalarındaki yön geleneği kökenlerini, yahudi sinagoglarının Kudüs Mâbedi'ne doğru şeklindeki coğrafi yönlendirilişinden ziyade Greko-Romen mâbedlerinin doğuya doğru şeklindeki evrensel yönlendirilişinden alır. Genellikle ilk kiliseler bir doğu-batı ekseninde yönlendirilmiştir. Bununla birlikte en eski kiliseler ve IV. yüzyıldaki büyük Konstantin bazilikalarının giriş-

leri doğuda olmak üzere kibleleri batıya gösterecek tarzda inşa edilmiştir. V. yüzyılla birlikte bu plan, kiliselerin girişleri batıda ve çoğunlukla yarım daire şeklindeki "altar" denilen çıkıntılı kısımları doğuda olacak şekilde düzenlenmiştir. Buna rağmen altarın doğuda bulunması, ibadet eden her hıristiyanın yüzünü doğuya döndürmüş olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü modern uygulamaya göre bir kilisede bulunan oturaklar ibadete katılanların farklı yönlere dönecekleri şekilde yerleştirilebilmektedir.

Mânevî bir sebebe bağlı olmamakla birlikte daha sonraki dönemlerde kiliselerin doğuya döndürülmesine eskatolojik bir anlam da yüklenmiştir. İsa'nın tekrar dönüşünün doğudan olacağı Matta İncili'nde ifade edildiğinden (24/27) hıristiyanlar ibadetlerinde doğuya dönmüşlerdir. İlk bazilikalarda yarım daire şeklindeki çıkıntılı kısımda bulunan ve "insanoğlunun işareti" sayılan geniş bir haç dualarda odak noktası olmuştur.

Modern insanın belirli bir tarafa yönelme sembolizmini zayıf bulabileceği, ayrıca yer darlığı sebebiyle şehirlerde geleneğe uygun kilise inşa etmenin zorluğu dikkate alınarak son zamanlarda kiliselerin pusulasız inşa edilmesi âdet olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

- H. Lesêtre, "Orient", *DB*, IV/II, s. 1866; J. Soustelle, "Les religions du Mexique", *Histoire de religions* (ed. M. Brillant), Paris, ts., V, 48; Shmuel Himelstein, "Mizrah", *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion* (ed. Zvi Wersblowsky - G. Wigoder), Oxford 1997, s. 474; Elif Keser, *Tur Abdin: Süryani Ortodoks Dini Mirası*, İstanbul 2002, s. 97, 119; A. Bride, "Eglises", *Catholicisme*, III, 1443-1444; B. S. Childs, "Orientation", *IDB*, III, 608-609; C. Vogel, "Orientation of Churches", *New Catholic Encyclopedia*, Washington 1967, X, 766-767; L. Lévy, "Eglise", *EUn.*, V, 990; M. Eliade - L. E. Sullivan, "Orientation", *ER*, XI, 105-108; J. P. Brereton, "Sacred Space", a.e., XII, 526-535.

AHMET GÜÇ

İslâm'da Kible. Diğer semavî dinlerdeki gibi İslâm inancına göre de Allah mekândan münezzeh olmakla birlikte özellikle sembolik birtakım bedenî hareketlerin söz konusu olduğu bazı ibadetlerde yön tasavvuru, ibadetin belli bir yöne dönmek suretiyle ifası, gerek ibadet disiplini gerekse kişinin mânevî bir merkezle bütünleşmesi açısından gerekli görülmüştür. Bu durum, insanın mutlak ve aşkın olan Allah'la içte ve mânevî planda bütünleşmesi için önemli bir vasıta olduğu gibi bu